

УДК: 821

Меметова Эдие Шевкетовна, зав. кафедрой крымскотатарской филологии
Института филологии ФГАОУ ВО «КФУ имени В.И. Вернадского», к.филол.н.,
доцент

e-mail: edie70@mail.ru

Меджитова Эдибе Назимовна, старший преподаватель кафедры
крымскотатарской филологии Института филологии ФГАОУ ВО «КФУ имени
В.И. Вернадского»

e-mail: medzhitova-ydi2008@yandex.ru

АНА ТИЛИНЕ БАГЪЫШЛАНГЪАН ОМЮР
(АЙДЕР МЕМЕТОВ, АЛИМ ВЕ ОДЖАНЫНЪ 80-ЙЫЛЛЫГЪЫ
МУНАСЕБЕТИ ИЛЕ)
ЖИЗНЬ, ПОСВЯЩЁННАЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ
(80-ТИ ЛЕТИЮ УЧЁНОГО И УЧИТЕЛЯ – АЙДЕРА МЕМЕТОВА)

Аннотация. Меметов Айдер Меметович – доктор филологических наук, профессор, декан факультета крымскотатарской и восточной филологии, заведующий кафедрой восточной филологии Института филологии Крымского Федерального университета, заслуженный работник народного образования Украины, основатель научной школы крымскотатарского языкознания, автор множества монографий, школьных учебников, научных статей.

Ключевые слова: Меметов Айдер Меметович, доктор филологических наук, основатель научной школы крымтатарологии и востоковедения.

Memetova Edie Shevketovna, head. Department of Crimean Tatar Philology, Institute of Philology, Federal State Autonomous Educational Institution of Higher Education "KFU named after V.I. Vernadsky," Ph.D., Associate Professor

e-mail: edie70@mail.ru

Medzhitova Edibe Nazimovna, Senior Lecturer, Department of Crimean Tatar Philology, Institute of Philology, FSAEI HE "KFU named after V.I. Vernadsky"

e-mail: medzhitova-ydi2008@yandex.ru

NATIVE LANGUAGE LIFE

(80-TI THE ANNIVERSARY OF THE SCIENTIST AND TEACHER - AIDER MEMETOV)

Abstract. Memetov Ayder Memetovich - Doctor of Philology, Professor, Dean of the Faculty of Crimean Tatar and Eastern Philology, Head of the Department of Eastern Philology of the Crimean Federal University, Honored Worker of Public Education of Ukraine, founder of the scientific school of Crimean Tatar linguistics, author of many monographs, school textbooks, scientific articles.

Key words: Memetov Ayder Memetovich, Doctor of Philology, founder of the scientific school of Crimean Tatar linguistics.

Айдер Меметов – Къырым илимлер академиясынынъ академиги (1994), Украинада халкъ маарифчилиги саасында нам къазангъан эрбап (1995), Къырым джумхуриетининъ илим ве санайи саасында нам къзангъан эрбап (2018), филология илимлери докторы (1990), профессор (1991), Къырым Юкъары шурасы девлет мукафатынынъ лауреаты (2003), Украина ВАКнынъ Эксперт шурасынынъ азасы (2002-2010), Къырым Юкъары шурасы аспирант ве яш алимлерге ильмий стипендиялар тайинлев комиссиясынынъ азасы. Русиенинъ Фундаменталь теджыкыятлар эксперт шурасынынъ азасы (Москва ш.), Рус илимлер Академиясы теркибиндеки тарих-филология илимлерининъ Болюги янындаки Русие тюркшынаслар комитетининъ азасы; РФ тасиль ве илим везирлиги янындаки Алий аттестацион комиссиясы, филология ве санъатшынаслыкъ эксперт шурасынынъ азасы (28.04.2018 с. олгъан 356 №

эмир), Вернадский адына Къырым Федераль университети теркибиндеки Таврия академиясы къырымтатар ве шаркъ филологиясы факультетининъ деканы, шаркъ филологиясы кафедрасынынъ мудири; 2020 сенесинден башлап айны университетнинъ филология Институтына бакъкъан шаркъ филологиясы кафедрасынынъ мудири.

Алим 1944 с., март 22-де Къырым АССР Куйбышев районындаки Янджо (шимдики Путиловка) коюнде дюньягъа келе. О, къорантада единджи бала ола. Арадан 2 ай кечер-кечмез, 1944 сенеси, майыс 18-де бутюн халкънен берабер онынъ аилеси де саткъынлыкъта ботен къабаатлап айван ташыгъан вагонларына сокъуп, НКВД аскерлери незарети алтында узакъ диарларгъа – Озбекистан, Къазахстан, Таджикистан, Къыргъызыстан ве Уралгъа ёнетильди. Айдер Меметовнынъ къорантасы къырымтатарларнен берабер эки эшелонгъа юкленип, 9 кунъден сонъ Мантурово станциясына келип чыкъалар. Докъуз джандан ибарет къорантагъа шараитсиз бир козь айырыла. Эр кес чалышмакъта олгъан къорантада, беш яштаки Айдер эчкилерни отлатмагъа айдай – оны саат 4 уятып, балыкъ ягъыны ичиртелер ве чобанлыкъкъа айдайлар.

Бу иш бала ичюн къыйын олгъаны себебинден, Айдер оджа, ана-бабасына оны 6 яшындан башлап мектепке озгъармаларыны риджа эте. 1950 сенеси койнинъ янъы, тахтадан япылгъан, мектеби янып кете. Башлангъыч мектепнинъ 4 сыныфы ичюн бир ода айырылып: биринджи сырада – биринджи сыныф, экинджи сырада – учюнджи сыныф, учюнджи сырада – экинджи сыныф ве дёртюнджи сырада – дёртюнджи сыныф талебелерини отурта эдилер. 4 сыныфны битиргенде, бабасы Айдерден сорай: «Окъувынъны девам этеджексинъми я да чалышаджакъсынъмы?». Айдер окъувыны девам этмеге истеди, чюнки келеджекте тасиль мутлакъа керек оладжакъыны анълай эди.

Февраль 1957 сенеси оладжакъ алимнинъ къорантасы сюргюн олгъан ерлерини терк этип Озбекистангъа коче. Бабасынынъ, эндиден сонъ не япаджакъыны: чалышаджакъ я да окъуйджакъсынъмы берген суалине, Айдер текрар окъумагъа девам этеджегини бильдире. Бабасы итираз бильдирмегенине

Айдер оджа аля бугунь адден ашыр миннетдардыр. Мектеп окъув йыллары тез кечип кетти.

1960 сенеси окъувыны битирген сонъ, Айдер Меметов алий окъув юртунда окъувыны девам эттирмеге къараргъа келе. О йылларда он алты яшындаки мектеп мезунларыны къабул эткен факультетлернинъ сайысы аз эди. О, Ташкент Девлет Университетининъ физика-математика факультетине весикъаларны теслим этмеге меджбур ола. Имтианларны мувафакъиетнен кечип, о биринджи курскъа къабул эткен комиссиянынъ топлашувына келе.

Имтиан комиссиясынынъ реиси, къыскъа субетте, урьметли шекильде онъа, бу факультетке абитуриентлер йылларджа кирип оламагъанлары акъкъында айтып, ве о даа яш олгъаны себебинден, йылындан кельмесини тевсие этти. Айдер оджа, мында миллетининъ менфий тесири олгъаныны анълады. Алий окъув юртларына къырымтатарлар ве еудийлерни къабул этмемек акъкъында къарар къатиен тутула эди. Айдер алий тасиль алмакъ ичюн, башкъа ёллар къыдырып башлады. Яхшы спортчыларны алий окъув юртларгъа севинип алгъанларыны билип, спорт иле джиддий шекильде огърашмагъа къараргъа келе. О яшагъан кой ер урум-ромалы куреш боюнджа секция ачылды. О секциягъа, Ашхабаддан кельген, Владимир Зленко ёлбашчылыкъ эте эди. Айдер оджа урум-ромалы куреш боюнджа секциягъа мунтазам шекильде къатнамагъа башлагъанынен берабер, Луначарское коюнде ерлешкен 69 № автобазагъа бакъкъан айдавджы курсларына да кирди. Айдавджы курслары Чырчыкъ шеэри янындаки Троицкое коюнде ерлешкен автобазагъа бакъа эдилер.

Биринджи смена биткенинен, эки кунъде бир, Айдер спортнен огъраша эди. Район, виляет ве джумхурий ярышларда чыкышта булунып, биринджи ерлерни къазана эди. Бойледже о, «Пахтакор» джемиетининъ чемпионы, ве «Локомотив» спорт джемиетининъ азасы ола. О заман Айдер оджа энди «СССР спорт устасы» нормативини къазангъан эди. «Локомотив» спорт джемиетининъ

Баш идманджысы А. Сандлер, Айдер оджаны Накълиет институтына окъумагъа давет эте.

1964 сенеси Ташкент шеэринде «Иван Поддубный адына Мукафаты»на багъышлангъан урум-ромалы курешининъ ярышлары кече. Айдер оджа озь юкюнде чемпион ола ве шу арада онынъ янына Ташкент девлет университетине бакъкъан такъымынынъ баш идманджысы Аркадий Борисович Побережский келе ве университетке кирмеге теклиф эте. Ниает, Айдер оджа мурадына ете! О, буюк къуванчнен разы ола ве окъумагъа кирмек ичюн джиддий азырлыкъ коре. Кириш имтианларыны мувафакъиет иле берип (4 имтиан – 20 балл), Айдер оджа шаркъий факультетнинъ иран-афгъан болюгининъ 1 курс студенти ола.

Беш йыл девамында Айдер оджа ТашДУ такъымы адындан куреше эди. Бу заман ичинде о, бутюн Советлер Бирлиги боюнджа кечирильген ярышларда иштирак этип, дефаларджа Советлер Бирлиги Универсиадасынынъ мукафатчысы ве чемпионы ола.

1969 сенеси Айдер оджа Ташкент девлет университетини аля битире ве иранист-филолог-шаркъшынас, инглиз тилини бильген фарс тилининъ оджасы мутехассылыгъына наиль ола.

Университетни битирген сонъ, Ташкент девпединститутта оджалыкъ этип башлай, ве гонъюлли оларакъ урум-ромалы куреш боюнджа институт командасына идманджылыкъ этип, алий окъув юртлар арасында Белоруссиедеки Гродно шеэринде мунтазам шекильде кечирильген бутюнсоюз ярышларында мукафатлы ерлерни къазана эди.

1968 сенеси Ташкент девпединститутында татар тили ве эдебияты болюги ачылды. Меметов Айдер башта фарс тили ве эдебиятынынъ оджасы оларакъ ишке алынды. Сонъра онъа татар болюгинде алып барылгъан эсас фенлер боюнджа окъув план ве иш программаларыны ишлеп чыкъармасыны буюрдылар. Бойледже, о, татар тили ве эдебияты болюгинде биринджи, штаткъа кирген оджа олды. Къырымтатар терминининъ къулланылмасы о

заман къатиен ясакъ этиле эди, чюнки кырымтатарлары СССР халкълар джедвелинден силинген эдилер.

1972 сенеси Айдер оджа кырымтатар тилиндеки фарс алынмаларына багъышлангъан теджикъатыны екюнлей. Диссертацион иши умумий ве озыбек кафедраларынынъ бирлешкен топлашувында музакере этильди. Сонъра бу кафедра кыарарларына бинаен, айны йылы УзССР-нинъ ИА озыбек тили ве эдебияты Институтына кюрчаланмакъ ичюн теслим этиле. Лякин СССР ААК (ВАК), кырымтатар деген миллет дюньяда олмагъаны себебинден, къатиен кыаршылыкъ бильдирди. Ишнинъ муэллифи Совет Бирлигинде кырымтатар деген миллет олгъаныны исбатламакъ ичюн, Москвагъа озю бармагъа меджбур олды. Девамлы тарифлерден сонъ Айдер Меметов СССР-де кырымтатарлары олгъаныны Москвадаки бюрократларгъа исбатлады ве бир керелик (текрарланмагъан) кюрчалавгъа рухсет алып олды. Кюрчалавгъа изин 1974 сенесининъ сентябрь айында алынды. Сонъундан белли олгъаны киби, Айдер Меметовнынъ ишине мусбет такъризини берген, дюньяджа белли олгъан тюркшынас, профессор Эрванд Владимирович Севортян эди. Иш 1975 сенеси кюрчаланды ве Айдер Меметов 1944 сенеси олгъан кыара сюрюнликтен сонъра, кырымтатар тильшынаслыгъы саасында биринджи филология илимлери намзети олды.

Кечкен асырнынъ 70-инджи ве 80-инджи сенелери кырымтатарларнынъ миллий арекети котерильмеси ве тарихий Ветангъа авдет олмагъа буюктен-буюк истек олгъаны иле айырыла. Лякин мемлекеттеки фиркъа реберлери эп даа халкъымызны сюрюнликте къалдырмакъ ниетинде олып, Мубаректе (Озбекистанда) Автоном джумхуриетни яратмагъа козьде тута эдилер. Анда корюмли кырымтатар сиясий эрбапларны, зиялыларны эм де гуманитар факультетлерининъ студентлерини ёллайлар. Айдер оджагъа да Мубарекке барып педагогик институтны ачмагъа теклиф этелер. О, ЦК Озбекистан Компартиясынынъ биринджи кятиби олгъан – Абдуллаева Рано Хабибовнанынъ эмирини беджерильмесини кесен-кес ред эте. Рус ве татар

филологиясында окъугъан студентлери де Мубарекке кочъмекни ред этип, даа ачлыкъны да илян этелер. Кафедра мудири олгъан, Айдер оджадан тез вакъыт ичинде студентлерни япкъан арекетлери ичюн къатты сѣгмесини талап этелер, амма о сѣгмей. О заман педагогик институтында 14 йыл девамында ишлеген Айдер Меметовны санки озъ истегинен иштен бошатарлар.

Вазифесине къайтмакъ меселесини Озъбекистанда чезип оламагъан сонъ, Айдер Меметов, бутюн керек олгъан весикъаларны топлап, Москвагъа ёл ала.

Айдер оджа СССР илим ве тасиль Везирлиги ве, бунен берабер, ишанч къазангъан «Известия» газетине мураджаат эткени акъкъында хабер алгъан ректор, оны къайтадан ишке алмагъа меджбур ола. Бетини ерасты этмек ичюн, о конкурс илян этильмезден эвель, Айдер оджагъа умумий тильшынаслыкъ кафедрасында доцентлик вазифесини теклиф эте. Сайламагъа имкяны олмагъан Айдер оджа, разы олмагъа меджбур олды.

1982 сенеси А.Меметов филология илимлери докторы илим дереджесини эльде этеджек диссертацион ишини екюнлей. Иш бойле мевзугъа багъышлангъан эди: «Къырымтатар тилинде башкъа тиллерден кирген алынмалар». Сонъра Низами адына Ташкент девлет педагогика институтынынъ татар, къазах ве озъбек филологиясы кафедраларынынъ бирлешкен топлашувына музакере этильмеси ичюн теслим эте. Мусбет джевап алгъанындан сонъ, АН СССР тильшынаслыкъ Институты тюркий ве могъол тиллерининъ секторында музакере этильмеси ичюн, Москвагъа кете.

Ильмий иш о заман янъы серлева эльде этип «Къырымтатар тили лексикасыны шекиллendirген менбалар», къорчалавгъа тевсие этильген эди.

Монография 1988 сенеси нешир этильген эди. Монография муэллифи ве фиркъа номенклатура араларында олгъан мунасебетлерни козьге аларакъ, ишдешлери Айдер оджагъа ишни джумхуриеттен тыш къорчаламагъа тевсие этилер. Докторант Къазахстангъа барып, ишини Къазах ССР Илимлер Академиясына бакъкъан тильшынаслыкъ Институтына такъдим эте. «Къырымтатар тили лексикасыны шекиллendirген менбалар» серлевалы Айдер

оджанынъ иши КъазССР тильшынаслыкъ Институтындаки къазах тили лексикологиясынынъ кенълештирильген топлашувында музакере этилип, 1989 сенеси майыс 6-да къорчалавгъа тевсие этильген эди.

Филология илимлери докторы дереджесини эльде эткен къорчалав, диссертациялар къорчалавы боюнджа Д 008. 02.01 махсус шурада Къазах ССР Илимлер Академиясы тильшынаслыкъ Институтында, Каз ССР ИА академиги олгъан, филология илимлери докторы А.Т. Кайдаров реислиги астында кечти.

Кечкен асырнынъ 90-ынджы сенелеринде къырымтатарлар кутълевий шекильде авдет этип башладылар. Низами адына Ташкент девлет педагогика институтынынъ студент ве оджаларыны Къырымгъа кочюрмек къайгъы-къасеветини профессор А. Меметов (татар тили ве эдебияты кафедрасынынъ мудири) ве доцент Балич Абдулла Абдукадырович (Низами адына ТДПИ гъиябий болюгининъ проректоры) озъ боюнларына алдылар.

Олар дефаларджа Къырымгъа келип, Къырым Юкъары Шура Реиси Н.В. Багров, илим боюнджа сектор мудири Уськов, М.В. Фрунзе адына Симферополь девлет университетининъ ректоры Сидякин Вячеслав Григорьевичнен корюше эдилер.

Бунен берабер Акъмесджитте Педагогик институтынынъ ачылмасына весикъалар азырлай эдилер. Шу институтнынъ теркибине: къырымтатар филологиясы, дефектология, мектептен эвельки тасиль, ресим-график ве индустриаль-педагогик – беш факультетнинъ кирмеси козьде тутула эди.

Доцент Балич А.А. юкъарыда къайд этильген бутюн мутехассыслыкълар боюнджа миллий кадрларнынъ азырланмасы заруриетини исбатлады ве студентлернен оджаларнынъ эки йыл ичинде кочюрильмелерине изин алынган эди.

1991 ве 1992 сенелери ичинде къырымтатар болюгининъ бутюн студентлери оджаларынен берабер Ташкенттен Къырымгъа кочкен эдилер.

Акъмесджит университети филология факультетинде къырымтатар тилининъ болуги ве эки кафедра: – къырымтатар тили ве къырымтатар эдебияты ачылгъан эдилер.

Айдер оджа 49 йыл оджалыкъ фаалиети девамында 1500 зияде къырымтатар тили ве эдебияты боюнджа оджаларны азырлады. Оларнынъ чокъусы халкъ тасили саасы ве кутълевий малюмат васталарында чалышалар.

1994 сенеси Акъмесджит девлет университетинде къырымтатар тили кафедрасына ёлбашчылыкъ этип башлагъанындан сонъ, Айдер оджа мында кечирилген ильмий тедкъикъатларынынъ мевзуларыны баягъы кенълештирди. Онынъ реберлигинде 15 намзетлик ве бир докторлыкъ дереджесини эльде эткен диссертациялар къорчаланды. Ишбу ильмий ишлер къырымтатар, арап, фарс ве турк тиллерининъ лексикологиясы, услубиети, фразеологиясы, морфологиясы, синтаксиси меселелерининъ огренильмесине багъышлангъандырлар.

Онынъ ёлбашчылыгъындаки кафедра, сонъундан исе В.И. Вернадский адына Къырым федераль университети, Таврия академиясы къырымтатар ве шаркъ филологиясынынъ факультети, 14.12.2015 сенесинден олгъан, 18 № протоколына коре, ресмий шекильде регистрленген къырымтатар ве шаркъшынаслыкъ боюнджа ильмий мектебине темель къойдылар.

Айдер оджа учъ имля лугъатны (1993, 1994, 2014 сс.), орта мектеп талебелери ичюн фразеологик лугъатны, берабер муэллифлигинде (2009 с.); студентлер ве алий окъув юртлар оджалары ичюн бир сыра дерсликлерни: «Земаневий къырымтатар тили» (2006), «Къырымтатар тилининъ морфологиясы» (2003), «Къырымтатар тилининъ фонетикасы» (2013), «Арап уруфаты узериндеки эски къырымтатар язысы» (2013) – нешир этти; 200-ге якъын ильмий макъале бастырды.

Зенгин омюр теджрибеси, юксек интеллект, бильгининъ адден ашыр даиреси Айдер оджагъа яш несильнинъ тербиеленмесинде, яш алимлернинъ асрамасында, талебелеримизнен теджрибе ве бильги иле пайлашмасында ярдым эте эди. Азиз оджамыз севген ишине джан-юректен янашкъан, халкъ

тасилини къайгъыргъан, янъы замандан ильхам алгъан, халкъ огърунда болдурмадан хызмет эткен Инсан эди. Биз бугунъ де Азиз Оджамыз мирас этип къалдыргъан дерсликлер, окъув къулламалар, ильмий тедкъикъатлар иле берекетли иш коремиз, чюнки оджамызнынъ къалеминден чыкъкъан эсерлери адден ашыр къыйметлидир.

Федакяр алим бу йыл 80 яшыны толдуар эди, лякин, азиз оджамыздан 2022 сенесининъ сувукъ къышнынъ январь айында айырылдыкъ....

Аллахнынъ рахметинде олунъыз, Азиз оджамыз!

Список источников:

1. Официальный сайт Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского - <https://cfuv.ru/news/80-let-so-dnya-rozhdeniya-ajjdera-memetova>
2. РИА Новости Крым - <https://crimea.ria.ru/20220128/umer-izvestnyy-krymsko-tatarskiy-uchenyy-1122189548.html>